

ინოლა აფაქიძე

თსუ დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტი,
ინგლისური ფილოლოგიის კათედრა

კულტურული შოკი: მისი წარმოქმნა და აცილების ხერხები
(ბრიტანული და ქართული სუფრის მაგალითზე)

When in Rome, do as the Romans do.
რა ქვეყანას მიხვდი, იქაური ქუდი დაიხურეო.

უცხო ქვეყანაში სტუმრობისას, ადრე თუ გვიან დგება პერიოდი, როდესაც თქვენ განიცდით იმას, რასაც კულტურული შოკი (culture shock)¹ ჰქვია. საქმე ისაა, რომ ამ დროს ერთი ერის წარმომადგენელი ხვდება მისთვის სრულიად უცხო კულტურულ და სოციალურ გარემოში და, შესაძლებელია, იგი გარკვეულ სირთულეებს წააწყდეს უცხო კულტურასთან და მის ადათ-წესებთან შეგუების პროცესში. შედეგად, მას ისეთი გრძნობები ეუფლება, როგორიცაა გაკვირვება, პატივისცემა, გაბრაზება, იმედგაცრუება, უცხო კულტურისადმი გაუცხოება და მისი მიუღებლობის შეგრძნებაც კი. აქ უნდა ითქვას, რომ თუ ორი სხვადასხვა ერის წარმომადგენელი ვერ უგებს ერთმანეთს მათ შორის არსებული სხვადასხვა კულტურული ღირებულებების, არსებული სოციალური წყობის და წეს-ჩვეულებების გამო, ეს კულტურული შეჯახების (culture bump) მიზეზი ხდება, რაც თავის მხრივ, კულტურულ შოკს იწვევს. შეუძლებელია ზუსტად იმის თქმა, თუ რა შეიძლება განიცადოს თითოეულმა ადამიანმა სხვა ქვეყნის კულტურისადმი ადაპტაციის დროს, რადგან უცხო ქვეყანაში ცხოვრების პირველ ხანებში ადამიანს სხვადასხვა ემოცია ეუფლება. პამელა სმიტის მიხედვით, გამოკვლევის თანახმად, არსებობს, ხუთი "ტიპური" დონე, რომელთა გავლაც ადამიანს უცხო გარემოში ხშირად უხდება. ეს დონეებია: *თაფლობის დონე* (the honeymoon stage), *დარდის, მწუხარების დონე* (the distress stage), *რე-ინტეგრაციის დონე* (the re-integration stage), *ავტონომიის დონე* (the autonomy stage) და *დამოუკიდებულების დონე* (the independence stage).

ტიპური *თაფლობის დონის* დროს ყველაფერი ახალი თქვენს გარშემო განსხვავებული და, მეტწილად, დადებითია. ხალხი სასიამოვნო შთაბეჭდილებას ტოვებს, თქვენ ერთუზიანობით ხართ განწყობილი იმ სიახლეებისადმი, რომლის მოლოდინშიც ხართ.

დარდის, მწუხარების დონის დროს სიახლის და აღელვების შეგრძნება თანდათან ქრება და ყოველდღიური ცხოვრების სიძნელეები იჩენს ხოლმე თავს. ადამიანმა, შესაძლოა, თავი იგრძნოს დაბნეულად, მოშლილად, იზოლირებულად და სამშობლოზე დანაღვლებულად. უფრო მეტიც, მას, შესაძლოა, ჯანმრთელობის პრობლემებიც შეექმნას, როგორიცაა უძილობა, ალერგია ან წარმოიშვას სირთულე ახალი (უცხო) საკვების შეგუებასთან დაკავშირებით. ეს რეაქციები უჩვეულო არ არის და უმეტესად დროთა განმავლობაში ქრება.

¹ ტერმინი "კულტურული შოკი" XX საუკუნის შუა წლებიდან გვხვდება სამეცნიერო ლიტერატურაში დაძაბულობის, დაურწმუნებლობისა და შფოთვის იმ შეგრძნების აღსანიშნავად, რომელსაც ადამიანი ან ადამიანთა ჯგუფი განიცდის ახალ და უჩვეულო კულტურულ გარემოში აღმოჩენისას. ეს არის სიტუაცია, როდესაც ერთმანეთს უპირისპირდება ადამიანისათვის ჩვეული და უცხო კულტურების ფასეულობები, ნორმები, ენა და ყოველდღიური ცხოვრება. შოკური რეაქციის სიმძლიერე განისაზღვრება მათ შორის არსებული განსხვავების ხარისხით.

რეინტეგრაციის დროს თავი ჯერ კიდევ შეიძლება დათრგუნულად ან დაუცველად იგრძნოთ, სხვები დაადანაშაულოთ იმაში, რასაც გრძნობთ და განიცდით და უარყოთ ის ახალი კულტურა, რომელშიც აღმოჩნდით. მალე, შესაძლოა, იმაზე ფიქრიც დაიწყოთ, რომ სამშობლოში ყველაფერი ბევრად უკეთესად იყო, ვიდრე იქ, სადაც ახლა ხართ. ეს რეაქციები ნორმალურია, ეს ისაა, რითაც ადამიანები ცდილობენ შეეგუონ დიდ ცვლილებებს თავიანთ ცხოვრებაში.

საბედნიეროდ, ავტონომიის დონეზე გასვლისას, როგორც წესი, უფრო იმედიანად ხართ განწყობილი. უფრო მეტად რწმუნდებით იმაში, რომ შეგიძლიათ ახალ სიტუაციასთან შეგუება, და, შესაძლოა, უფრო ნაკლებად გახდეთ სხვებზე დამოკიდებული. ამის შედეგად უკვე აღწევთ დამოუკიდებლობის იმ დონეს, რომელსაც ახალი კულტურის უნიკალური და საინტერესო ასპექტებისადმი მგრძობიარობა ახასიათებს. ამ სტადიაში უკვე გადალახული გაქვთ შეგუების პროცესი; თქვენ შეგიძლიათ დატკბეთ საკუთარი გამოცდილებით და აღადგინოთ ცხოვრებისეული ბალანსი. ახლა მთელი წრე გავლილი გაქვთ და თავს ისევ კარგად გრძნობთ (12, 40-41).

უნდა ითქვას, რომ ორი განსხვავებული კულტურის წარმომადგენლებს შორის კულტურული შოკის მიზეზი ერთნაირი ყოფილი ბაზისის ანუ ფონისეული ცოდნის არარსებობა ხდება, რაც, ხშირად, ენობრივ ფორმებში გამოვლინდება. ამის მაგალითად შემიძლია მოვიყვანო ჩემი ერთ-ერთი ბრიტანელი ინფორმანტის სიტყვები: “მე არ მომწონს, რომ მაძალებენ სუფრასთან დაჯდომას, მითუმეტეს ისეთი სიტყვებით, როგორიცაა, “დაჯექი” (sit down), “მოდი” (come in). ეს ჩემს უპატივცემლობად მიმაჩნია და ჩემზე გარკვეული ზეგავლენის განხორციელების მცდელობა მგონია”. საქმე ისაა, რომ ქართველი მასპინძელი უცხოელი სტუმრის მიპატიჟებისას პირდაპირ თარგმნის ინგლისურად ისეთ ფრაზებს, როგორიცაა “მოდი”, “დაჯექი” და შედეგად ასე მიმართავს უცხოელს: “come in”, “sit down”. ბრიტანელი კი, რომლისთვისაც ბრძანებით კილოში მიმართვა მიუღებელია, ამას მიიჩნევს არა მიპატიჟებად, არამედ ბრძანებად, რაც მასში პროტესტს იწვევს. ამიტომ, უმჯობესია, ქართველმა შემდეგნაირად მიიპატიჟოს უცხოელი სტუმარი სუფრასთან: Take a seat, please (დაბრძანდით, გეთაყვა); Come in, please (მობრძანდით, გეთაყვა).

აღსანიშნავია, რომ ჩვეულებრივ, ბრიტანელები უკარება და არასტუმართმოყვარე ხალხად მიაჩნიათ. ერთი შეხედვით ეს თითქოს ასეა. სინამდვილეში კი ბრიტანელები დიდ პატივს სცემენ ადამიანების განმარტობას და არ სურთ მისი დარღვევა. ანდრე მორუა წერდა: “ინგლისში სიჩუმის გამო თქვენ არავინ დაგადანაშაულებთ. თუ თქვენ სამი წლის განმავლობაში სიტყვას არ დაძრავთ, ისინი დაასკვნიან, რომ კარგი, წყნარი ადამიანი ხართ” (11, 78). რაც შეეხება ბრიტანელების სტუმარ-მასპინძლობას, უნდა ითქვას, რომ, თუ სტუმარი მასპინძლისათვის ნაცნობი ადამიანია ან სარეკომენდაციო წერილი აქვს, ბრიტანულ ოჯახში მას გულლიად მიიღებენ და ღირსეულ მასპინძლობასაც გაუწევენ. უილიამ ტრევეორი წერს: “უცხოელი უცებ ვერ გრძნობს ბრიტანელების სითბოს, მაგრამ თუ ისინი მას მიიღებენ, ანებივრებენ და მათ მეგობრობას საზღვარი არა აქვთ. მათ აქვთ წესები და ტაბუ, რაც უცხოელმა აუცილებლად უნდა დაიცვას” (14, 76).

ქართველმა უნდა გაითვალისწინოს ის ფაქტიც, რომ ბრიტანეთში არ არის მიღებული მოულოდნელი სტუმრობა. ისეთი გამონათქვამები, როგორიცაა: “გამომიარე”, “გვინახულე ხოლმე”, ანუ ჩვენთვის ჩვეული ფრაზები შესაძლოა ინგლისელებს შორის საუბარშიც შეგვხვდეს: “You might come over any time” (“გამომიარეთ ნებისმიერ დროს”), “Why don't you come and have a cup of coffee some day?” (“ზომ არ შემოივლიდით ჩვენთან ყავის დასალევად?”) ამგვარ გამონათქვამებს ფატიკური კომუნიკაციის მაგალითებს უწოდებენ, რაც გულისხმობს იმას, რომ მათ პოზიტიური თავაზიანობის ხასიათი აქვთ და ადამიანებს შორის ახლო ურთიერთობაზე მიგვანიშნებენ ან ეხმარებიან მათ ამ ურთიერთობების ჩამოყალიბებაში. მაგრამ, ბრიტანეთში, ამგვარი ფატიკური “მიპატიჟების” საფუძველზე მოულოდნელი სტუმრობა მიზანშეწინააღმდეგადაა. მასპინძელი შეიძლება დაკავებული აღმოჩნდეს, რაც მეტად უარყოფით ზეგავლენას მოახდენს სტუმარზეც და მასპინძელზეც და, სავსებით შესაძლოა, ურთიერთობაში დაძაბულობის და კულტურული შეჯახების მიზეზიც გახდეს. ბრიტანეთში “სტუმრობაზე” შეთანხმება წინასწარ ხდება და, საქმოდ ხშირად, წერილობითი ფორმით. მიღებული მიპატიჟების წერილზე აუცილებლად საპასუხო წერილის

გაგზავნა, რომელშიც მასპინძელს შეატყობინებთ, შეძლებთ თუ არა მასთან მისვლას. თქვენი დადებითი პასუხის შემთხვევაში, მიიღებთ მასპინძლის საპასუხო წერილს, რომელიც ადასტურებს მიპატიჟებას და აზუსტებს, რომ გელოდებიან, მაგალითად, საღამოს 7.45 საათიდან 8.15 საათამდე. აღსანიშნავია, რომ თქვენი მოულოდნელი სტუმრობა, მიპატიჟების წერილზე დადებითი პასუხის გაგზავნის გარეშე, უხერხულობაში ჩააგდებს თქვენს მასპინძელს, ისევე როგორც ის ფაქტი, თუ მასთან შეუთანხმებლად ერთ ან, მითუბეტეს, რამდენიმე მეგობარს მიიყვანთ. დამეთანხმებით, რომ ბევრი ქართველისათვის ეს მეტად უჩვეულოდ ჟღერს და, სავსებით შესაძლებელია, მისთვის მორიგი კულტურული შეჯახების მიზეზი გახდეს. იმ შემთხვევაში, თუ ბრიტანელს სურს, რომ თქვენ თან ვინმე წამოიყვანოთ, ზეპირ ან წერილობით მიპატიჟებაში აუცილებლად აღნიშნავს ამას ასეთი სიტყვებით: "Bring a friend" (მეგობარიც თან წამოიყვანე). საქართველოში კი თვით ანდაზა "სტუმარი ღვთისაა", ვფიქრობ, უკვე იძლევა პასუხს იმაზე, თუ როგორი დამოკიდებულება აქვთ ქართველებს დაპატიჟებული ან დაუპატიჟებელი სტუმრისადმი. როგორც ვხედავთ, ის, რაც მისაღება და ბუნებრივად აღიქმება ერთ კულტურაში, შესაძლოა, დაუშვებელი და შეურაცხმყოფელიც კი აღმოჩნდეს სხვა კულტურის წარმომადგენლისათვის, რაც არა მხოლოდ კულტურულ შოკს იწვევს, არამედ თქვენს მიერ ჩადენილი არასწორი საქციელი, შესაძლოა, თქვენი "სახის შელახვის" (loss of face) მიზეზიც გახდეს. "სახის" ცნება ეკუთვნის ეგოფმანს და გულისხმობს პიროვნების პატივისცემის გრძობას საკუთარი თავისადმი. ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში თითოეული სიტყვა თუ საქციელი განპირობებულია სახის შენარჩუნების ფაქტორებითა და შესაბამისი ქცევით სხვა ადამიანების მიმართ, რათა თავიდან აცილებულ იქნეს ის სიტუაციები ან სიტყვები, რომელიც "სახის შელახვას" იწვევს. ბრიტანეთში წვეულებაზე დაგვიანება, დაუპატიჟებლად მისვლა ან მასპინძელთან შეუთანხმებლად ამხანაგის მიყვანა, ანუ ის, რაც ქართველთა უმრავლესობას ბუნებრივ მოვლენად მიაჩნია, იწვევს მისი "სახის შელახვას" ბრიტანელების თვალში, ქართველი კი, გარდა ამისა, კულტურული შოკის მორიგი მსხვერპლი ხდება. ქართველმა აუცილებლად უნდა იცოდეს, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია ბრიტანელებისთვის დროის ფაქტორი. თუ ბრიტანელი წვეულებაზე 8 საათზე გეპატიჟებათ, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ცხრის ნახევარზე უნდა მიხვიდეთ: უნდა იცოდეთ, რომ ეს ზუსტად 8 საათს ნიშნავს. მაგალითად იმ შემთხვევაში, თუ სტუმრად 4.30 საათისთვის ხართ მიწვეული, იქიდან უნდა წამოხვიდეთ არა უგვიანეს 6.15 საათისა, თუ, რა თქმა უნდა, დარჩენა არ გთხოვს. თუმცა, როგორც აცხადებს ჩ.მოსლი, წვეულებიდან წამოსვლის ზუსტი დროის წესი ადრე მოქმედებდა: "დღესდღეობით ნებისმიერმა ადამიანმა, რომელიც მართავს წვეულებას ლონდონში საღამოს 8 საათზე, უნდა ივარაუდოს, რომ ეს წვეულება დამთავრდება არა უადრეს ღამის 12 საათისა", რის შედეგად ჩ. მოსლი განსაზღვრავს სტუმართა წასვლის დროს და ახდენს მეტად საინტერესო კლასიფიკაციას მათი სოციალური სტატუსის მიხედვით: "ყველაზე ადრე წვეულებას ტოვებენ ის ადამიანები, რომელთაც კარგად ანაზღაურებადი სამსახური აქვთ, დაბალი ხელფასის მქონე სტუმრები ოდნავ უფრო დიდხანს რჩებიან; მაგრამ თუ მათ შორის არიან ისეთები, ვისაც სამსახურეობრივი დაწინაურების ამბიციები გააჩნიათ, ისინიც ადრე წავლენ სუფრიდან. ყველაზე ბოლოს წვეულებიდან სასმელის უზომო მოყვარულნი და სტუდენტები მიდიან" (12, 7).

როგორც ქართველებისათვის, ისევე ბრიტანელებისთვის ხშირად იქმნება ბევრი უხერხული სიტუაცია, რომელიც ბრიტანული და ქართული კულტურული განსხვავებების გამო მათ კულტურული შეჯახების და შოკის მსხვერპლად აქცევს. თავდაპირველად, აღსანიშნავია ის, რომ დასავლეთში ფართოდ გავრცელებული კოქტიელებისა და ფურშეტებისგან განსხვავებით, ქართული ტრადიცია სუფრასთან ჯდომას ითვალისწინებს. ჩვენთვის მიუღებელია სასმისით ხელში აქეთ-იქით სიარული და სასმელის ნელ-ნელა წრუპვა. ქართული სუფრის ძირითადი მიზანი სადღეგრძელოების წარმოთქმა და ერთმანეთისთვის გულის გადაშლაა. უცხოელი სტუმრები, რომლებიც არ იცნობენ ქართული სადღეგრძელოების ჯერობას, ხშირად არღვევენ წესებს და უხვევენ თამადის მიერ შემოთავაზებულ თემას, რაც კულტურული შეჯახების მიზეზი ხდება. უცხოეთში მყოფი ქართველები კი ხშირად არასწორად აფასებენ მასპინძლებს, რომლებიც სადღეგრძელოების წარმოთქმაში ძლიერ სიტყვაძუნწი არიან. მათი ყველაზე გავრცელებული

სადღეგრძელოები ზომ შემდეგი სახისაა: Cheers! ან Chin-Chin! (გაგიმარჯოს!). გარდა ამისა, ზოგი ქართველისთვის ტრადიციული სუფრის ნაცვლად გამართული კოკტილები და ფურშეტები კულტურული შოკის კიდევ ერთი მიზეზი შეიძლება გახდეს, ისევე როგორც ამაღავარ თავყრილობაზე თამადის არარსებობა. ამის სანაცვლოდ, სუფრაზე მყოფ ნებისმიერ სტუმარს, სურვილისამებრ, ნებისმიერ დროს შეუძლია სიტყვის წარმოთქმა და სადღეგრძელოს დაღვევა. უკვე აღვნიშნეთ, რომ ბრიტანული სადღეგრძელოები, როგორც წესი, გაცილებით ნაკლებ დროში წარმოითქმება, ვიდრე ქართული; ბრიტანელებს მიაჩნიათ, რომ სადღეგრძელო 4 წუთზე მეტ ხანს არ უნდა გრძელდებოდეს, რაც შეიძლება იმის წინაპირობად ჩაითვალოს, რომ სტუმარს არ დაეუფლება დაღლილობა და მობეზრების გრძნობა.

ყოველივე ზემოაღნიშნულის შედეგად უნდა ითქვას, რომ, როგორც წესი, უცხოელ სტუმრებს აოცებთ და აკვირვებთ ის ფაქტი, რომ ქართველები ბევრს ლაპარაკობენ სადღეგრძელოს შესმის წინ, ხშირად ფეხზე დგებიან, და, ეს აუცილებელია სუფრის წვერი ყველა მამაკაცისთვის. უცხოელი სტუმრებისათვის განსაკუთრებით გამაღიზიანებელია, როდესაც სუფრის წვერები აიძულებენ მათ დალიონ დიდი რაოდენობით ღვინო და უარის შემთხვევაში თავს შეურაცხყოფილად გრძნობენ. აღსანიშნავია, რომ ერთ-ერთ ბრიტანელ ინფორმანტთან ქართულ სტუმარ-მასპინძლობაზე საუბრისას, მან ქართულ სუფრასთან დაკავშირებით ჩამოაყალიბა ცნება: “აგრესიული სტუმარ-მასპინძლობა” (aggressive hospitality). იგი გულისხმობდა ისეთ შემთხვევებს, როდესაც უცხოელ სტუმარს აიძულებენ სადღეგრძელოების დაღვევას და სუფრაზე ჯდომას მაშინაც კი, როდესაც ის ძალიან დაღლილია და დასვენება სურს. ამ სიტყვების ავტორს ესმის, რომ ამით ქართველები ცდილობენ თავიანთი პატივისცემისა და სტუმართმოყვარეობის გამოხატვას უცხოელის მიმართ. მაგრამ მისთვის ეს ძალიან უჩვეულო, და, პირველ ხანებში, საკმაოდ ძნელი აღსაქმელიცაა, განსაკუთრებით სადღეგრძელოების ხანგრძლივობა და მათი რაოდენობა. თუ ჩვენ ვიხელმძღვანელებთ პ. სმითის კულტურული შოკის დონების სისტემით, ამ უცხოელს რეინტეგრაციის დონისათვის დამახასიათებელი გრძნობები ეუფლებოდა და მწვავედ განიცდიდა შეურაცხებლობას მოცემულ კულტურასთან. ამავე დროს, მეორე ბრიტანელი ინფორმანტი ჩემთან საუბრის დროს, როგორც ჩანს, უკვე ავტონომიის დონეს გადიოდა და მისთვის ქართული სტუმარ-მასპინძლობა დროის სასიამოვნოდ გატარებას ნიშნავდა. მან უკვე იცოდა, რომ, თუ სუფრაზე კაცს დაღვევა არ სურს, არსებობს საპატიო მიზეზები, რომლებიც აუცილებლად იქნება გათვალისწინებული, მაგალითად, “სამწუხაროდ, წამალი უნდა დავლიო (ან დავლიე) და ვერ დავლევ”, ან “საჭესთან ვარ და ვერ დავლევ”. ამ სტუმარმა უკვე იცის, რომ ამაღავარი მიზეზები არ გამოიწვევს მასპინძლის გრძნობების შეურაცხყოფას და ამავე დროს, მის, როგორც სტუმრის სახესაც საფრთხეს არ შეუქმნის.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უნდა აღინიშნოს, რომ კულტურული შოკი არის ის მოვლენა და განცდა, რომლის გადალახვა აუცილებელია იმ ადამიანებისათვის, რომლებიც მათთვის უცნობ და უჩვეულო კულტურულ გარემოში აღმოჩნდებიან. უნდა გვახსოვდეს, რომ ეს მოვლენა დროებითი ხასიათისაა და ქვეყნის, ერის და კულტურის უკეთესად გაცნობის შემდეგ მისი თავიდან აცილება უფრო ადვილი ხდება. მთავარია, არ დაგვაიწყდეს იმის გათვალისწინება, რომ განსხვავებული ყოფის წარმომადგენლებთან ურთიერთობისას მათ ეთიკურ ნორმებსა და ტრადიციებს განსაკუთრებული სიფრთხილით და გაგებით უნდა მოვეკიდოთ, რათა ჩვენი თანამოსაუბრენი და სტუმრები არ გავაღიზიანოთ, არ შეურაცხვყოთ და მაქსიმალურად კარგად წარმოვაჩინოთ ჩვენი ეროვნული და პირადი სახე. გარდა ამისა, ჩემი აზრით, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ ტრადიციები და კულტურა, რომელიც სხვადასხვა ერის წარმომადგენელს აქვს, უნდა მიღებულ იქნას არა როგორც დადებითი ან უარყოფითი, არამედ როგორც ყველა ერისთვის დამახასიათებელი თავისებურება და წეს-ჩვეულება. ამრიგად, მოცემულ სტატიაში მე ვცადე მეჩვენებინა, თუ რამდენად აუცილებელია ადამიანებისათვის ერთმანეთის კულტურისა და წეს-ჩვეულებების გაცნობა და მათი პატივისცემა. ისინი, ჩემის აზრით, არ შეიძლება იყოს კარგი ან ცუდი, არამედ მხოლოდ განსხვავებული.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გოქსაძე ლ., დემეტრაძე ი. ქართულ-ინგლისური კულტურული თავისებურებები. (1) თავაზიანობის ნორმები. თბ., 1996.
2. დემეტრაძე ი. კულტურული ღირებულებები. ნორმათა რღვევა როგორც სახის დაკარგვის ფაქტორი. საერთაშორისო ლინგვისტიკური კონფერენცია. თბ., 2000.
3. ჯოლია გ. ეტიკეტი. უცხოელებთან ურთიერთობის ზოგადი წესები და ეროვნული თავისებურებები. თბ., 1998.
4. Brown. P., Levinson. S. C. Politeness – Some Universals in Language Usage. Cambridge Univ. Press. 1987.
5. Duduchava R., Orembovskaya M., Orembovskaya T. Reader for Advanced Students. Tb., 1971.
6. English Proverbs and Sayings. Tb., 1970.
7. Goffman, E. Interaction Ritual: Essays on Face to Face Behavior, Garden City, New York. 1967.
8. Ingram R. England. An Anthology. Harper Collins Book Manufacturing. 1989.
9. Malkoe A.-M. Letter Writing in English. U.S. Information Agency. Washington. D.C.
10. Markova N. Across England to Scotland. Moscow, 1971.
11. Maurois A. Three Letters on the English. – England Fontana, 1989.
12. Mosley C. Debrett's Guide to Entertaining. Headline Book Publishing. 1994.
13. Smith P.A. American Colleges & Universities Magazine. Westford, 2004.
14. Trevor W. England. Compiled by Richard Ingrams. Fontana, 1989.
15. Valdes J.M. Culture Bound. Bringing the Cultural Gap in Language Teaching: Cambridge Univ. Press. 1992.
16. Карасик В.И. Статус Лица в Значении Слова. Волгоград, 1989.
17. Культурология XX век. Энциклопедия. Т.2. СПб., 1998.
18. Овчинников В.О. Корни Дуба. М., 1980.
19. Уолкер В. Культурный Шок. www.rambler.ru

ლინგვისტური ინფორმაციები

1. Rebecca. S. Katz
2. Jody McPhillips
3. Jon Davies
4. David Gentry
5. Baci Gentry
6. Stuart Scharf
7. Kevin Sparrow
8. Lianna Maria Collins-Dolaberidze